FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
10 (2)-son

UDK: 37.091.3:028.1

Umarov Bahrom Norboyevich,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi “Tillarni o‘qitish metodikasi” kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

O‘QUVCHILARNING SARALAB VA TANQIDIY O‘QIB TUSHUNISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI DARSLIK MATNLARI TIZIMINI LOYIHALASH (IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR MISOLIDA)

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar darsliklari uchun matnlar tizimini loyihalashning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Bu tizim o‘quvchiga axborotni maqsadga muvofiq saralash, manbani tekshirish va asoslangan xulosa chiqarishda yordam berishga mo‘ljallangan. O‘qib tushunishning kognitiv modellari, ko‘p manbali o‘qishga oid tadqiqotlar va PISA 2022 dasturidagi o‘qish savodxonligiga yondashuv qiyosiy o‘rganiladi. Matnlar majmualari asosiy vazifasiga ko‘ra besh turga ajratiladi. Manba haqidagi ma’lumotlarni taqdim etish shakli, uch bosqichli topshiriqlar ketma-ketligi va to‘rt mezonli baholash jadvali taklif etiladi. 6-sinfning “Ona tili”, “Tarix” va “Tarbiya” fanlari uchun tuzilgan misollar yechimlarni qo‘llash yo‘llarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish kompetentligi, saralab o‘qish, tanqidiy o‘qib tushunish, darslik matni, manbaning ishonchliligi, ko‘p manbali matn, kognitiv yuklama, ijtimoiy-gumanitar ta’lim.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ТЕКСТОВ УЧЕБНИКОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО И КРИТИЧЕСКОГО ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН)

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методические основы проектирования системы текстов для учебников по социально-гуманитарным дисциплинам. Система предназначена для поддержки целенаправленного отбора информации, проверки источников и формулирования обоснованных выводов. Сопоставляются когнитивные модели понимания прочитанного, исследования чтения нескольких документов и подход к читательской грамотности в PISA 2022. Выделены пять типов текстовых комплексов по их основной функции. Предложены форма представления сведений об источнике, трёхэтапная последовательность заданий и таблица оценивания по четырём критериям. Примеры для предметов «Родной язык», «История» и «Воспитание» в 6-м классе показывают способы применения этих решений.

Ключевые слова: понимание прочитанного, выборочное чтение, критическое чтение, учебный текст, надёжность источника, множественные тексты, когнитивная нагрузка, социально-гуманитарные дисциплины.

DESIGNING A SYSTEM OF TEXTS FOR TEXTBOOKS TO DEVELOP STUDENTS’ SELECTIVE AND CRITICAL READING COMPREHENSION COMPETENCE (USING SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES AS EXAMPLES)

Abstract. This article analyses the theoretical and methodological foundations for designing a system of texts for social sciences and humanities textbooks. The system is

intended to support purposeful information selection, source evaluation and evidence-based conclusions. It compares cognitive models of reading comprehension, research on multiple-document reading and the PISA 2022 approach to reading literacy. Five types of text sets are distinguished by their main function. A source-information template, a three-stage task sequence and a four-criterion assessment rubric are proposed. Examples for Grade 6 language, history and character education illustrate ways to apply these designs.

Keywords: reading comprehension, selective reading, critical reading, textbook text, source credibility, multiple documents, cognitive load, social sciences and humanities education.

KIRISH

Raqamli axborot muhitida o‘quvchi bir mavzu bo‘yicha turli maqsadlarda yozilgan xabarlarni o‘qiydi. Ularning dalillari va ifoda uslubi bir-biridan farq qiladi. Bunday sharoitda o‘qib tushunishni asosiy g‘oyani eslab qolish yoki tayyor javobni topish bilan cheklab bo‘lmaydi. O‘quvchi vazifaga kerakli axborotni ajratishi va uning manbasini tekshirishi lozim. Ma’lumot nimani tasdiqlashi va undan qanday xulosa chiqarish mumkinligi ham baholanadi.

OECDning PISA 2022 baholash dasturida o‘qish jarayonlari “axborotni topish”, “tushunish” hamda “baholash va mulohaza yuritish” yo‘nalishlarida ko‘rib chiqiladi. Bir manbali va ko‘p manbali matnlar ham farqlanadi [1]. PISA 15 yoshli o‘quvchilarni baholashga qaratilganligi sababli uning mezonlari bu maqolada 6-sinf uchun yoshga moslashtiriladigan nazariy asos sifatida qo‘llanadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar matnlari bu vazifani turli mazmun orqali ochishga imkon beradi. Tarixiy bayonda hodisa haqidagi ma’lumotning manbasi va talqini o‘rganiladi. Adabiy matnda muallif nutqi va obrazli ma’no tahlil qilinadi. “Ona tili” darsligida so‘z tanlovining fikr ifodasiga ta’siri yoritiladi. “Tarbiya” fanida esa axborot tarqatish mas’uliyati muhokama qilinadi. Bir-biriga bog‘langan matnlarni darslikka joylashtirishning o‘zi tanqidiy o‘qishni ta’minlamaydi. Manba haqidagi ma’lumot, aniq vazifa va javobni dalil bilan asoslash talabi matnning didaktik tuzilishida nazarda tutilishi kerak. Aks holda, qiyoslash topshirig‘i yuzaki bajarilishi mumkin.

6-sinf ijtimoiy-gumanitar fanlari misolida saralab va tanqidiy o‘qib tushunishga xizmat qiladigan matnlar tizimini nazariy-metodik jihatdan asoslash uchun tizimning tarkibi, loyihalash tamoyillari, topshiriqlar ketma-ketligi va baholash mezonlari yoritildi.

Tadqiqot savoli: matn mazmuni, manba haqidagi ma’lumotlar va o‘quvchi bajaradigan ishlarni qanday uyg‘unlashtirish kerak? Bu uyg‘unlik o‘quvchiga kerakli axborotni topish, uning ishonchliligini tekshirish va dalillar asosida xulosa chiqarishda yordam berishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘qib tushunishning kognitiv modelida o‘quvchi alohida gaplar mazmunini anglaydi va ulardan yaxlit tasavvur hosil qiladi. Matn mazmuni o‘quvchining av-

valgi bilimi bilan bog‘lanadi [1]. Sh.S. Abdiraimovning monografiyasida matn qismlari o‘rtasidagi mazmuniy bog‘lanishni anglashga e’tibor qaratiladi. Yangi ma’lumotni avvalgi bilim bilan bog‘lash ham yoritiladi [2]. Shu asosda, bu maqolada saralash vazifasi matnning umumiy mazmunini tushunish bilan bog‘lanadi. O‘quvchi muhim fikrni tasodifiy tafsilotdan farqlashi kerak.

J.-F. Rouet va M.A. Britt bir nechta hujjatni o‘qishda axborotning vazifaga mosligini hamda matnlar o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘rgangan. Ular ma’lumotni uning manbasi bilan birga tushunishga ham e’tibor qaratadi [3; 4]. Bunda o‘quvchi ma’lumotning mazmunini bilish bilan birga, uni kim va qanday maqsadda berganini ham aniqlaydi.

J.-F. Rouet va A. Potocki hujjatlar bilan ishlash savodxonligini axborotni izlash, baholash va turli matnlardagi ma’lumotni birlashtirish orqali izohlaydi [5]. Bu yondashuvda o‘quvchi har bir matnni alohida tushunish bilan birga, matnlar orasidagi farq va moslikni ham aniqlaydi.

S. McGrew, J. Breakstone, T. Ortega, M. Smith va S. Wineburg internetdagi ijtimoiy va siyosiy axborotni baholashga qaratilgan topshiriqlardan foydalangan. Ularning ishi manba haqida mulohaza yuritishni maxsus o‘rgatish zarurligini ko‘rsatgan [6]. Biroq bir sahifaga ko‘plab manba va savollarni joylashtirishning o‘zi yaxshi natijani kafolatlamaydi.

J. Sweller masala yechish usuli ko‘p aqliy kuch talab qilganda, bilimlarni o‘zlashtirish uchun kamroq imkoniyat qolishini tushuntiradi [7]. Bu maqolada kognitiv yuklama tushunchasi matnni tushunish va topshiriqni bajarishga sarflanadigan aqliy kuch bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. Vazifaga aloqasi bo‘lmagan tafsilotlarni kamaytirish shundan kelib chiqadigan loyihalash talabidir.

G‘.H.Hamroyevning tadqiqoti ona tili ta’limida fonetikaga doir o‘quv materiallarining metodik ta’minotiga bag‘ishlangan [8]. Ushbu maqolada esa o‘quv topshirig‘ini matn mazmuni va nutqiy faoliyat bilan bog‘lash metodik talab sifatida olinadi. Maqolada manbalar maqsadli tanlanib, nazariy tahlil qilindi. Ular o‘qib tushunishni baholash, matnni anglashning kognitiv jihatlari, ko‘p manbali o‘qish va manbani tekshirish masalalarini yoritish uchun o‘rganildi. Kognitiv yuklama va topshiriqlarni loyihalashga oid qarashlar ham qiyoslandi.

Tahlil qilingan g‘oyalar o‘quv vazifasi, matn, manba haqidagi ma’lumot, topshiriq va baholash o‘rtasidagi bog‘lanish asosida birlashtirildi. Shu asosda “Ona tili”, “Tarix” va “Tarbiya” fanlari uchun namunaviy matnlar majmualari tuzildi. Bu ish tizimli adabiyotlar sharhi yoki amaldagi darsliklar mazmunining miqdoriy tahlili sifatida taqdim etilmaydi. Unda tanlanma, tahlil birliklarini belgilash yo‘riqnomasi va mustaqil baholovchilar haqidagi ma’lumotlar keltirilmagan. Shu sababli natijalar nazariy-metodik takliflar sifatida qaraladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Saralab o‘qib tushunish - o‘qish maqsadiga mos axborotni topish va ajratish. Zarur ma’lumot asosiy mazmun yo‘qotilmagan holda qisqartirib ifodalanadi. Bu

amal axborotning to‘g‘riligini o‘z-o‘zidan kafolatlamaydi: vazifaga mos keladigan xabar ham ishonchsiz bo‘lishi mumkin.

Tanqidiy o‘qib tushunishda o‘quvchi da’vo va dalilni farqlaydi, manbani hamda muallif maqsadini tekshiradi. Zid ma’lumotlarning sababini izohlaydi va xulosasi nimaga tayanganini ko‘rsatadi. Saralash va tanqidiy baholash bir-birini to‘ldiradi. Manbani izlash davomida ham tekshirish mumkin. Baholash natijasi saralash mezonini qayta ko‘rib chiqishga olib kelishi mumkin [3–5].

Matn bilan ishlashda o‘quvchi vazifaga mos parchani tanlaydi va uning manbasini ko‘rsatadi. U fakt, taxmin va bahoni ajratadi hamda kamida ikki manba yoki dalilga tayanib xulosasini asoslaydi. Bu to‘rtta amal o‘qib tushunish natijasini kuzatish va baholashga xizmat qiladi. Bu amallar bir-birining o‘rnini bosa olmaydi. Masalan, manba nomini aytish uning ishonchliligini asoslashga teng emas. Matndan dalilni ko‘chirish ham o‘quvchi shu dalildan xulosa chiqara olganini bildirmaydi.

Yagona savolga javob topish uchun birlashtirilgan matnlar majmuasi tizimning asosiy birligidir. Uning tarkibiga quyidagi besh unsur kiradi:

o‘qish maqsadi;

ikki yoki undan ortiq material: alohida matnlar yoxud matn bilan jadval, xarita yoki chizma;

har bir manba haqidagi qisqa ma’lumot;

axborotni saralashdan xulosani asoslashga olib boradigan topshiriqlar;

javobni baholash va qayta ko‘rib chiqish mezonlari.

Matnlar majmualari bir-biridan qat’iy ajralmaydi. Bitta majmua bir nechta manbaga tayanishi, matn va tasvirni birlashtirishi hamda muammoli vaziyatni yoritishi mumkin. 1-jadvaldagi nomlar ularning asosiy didaktik vazifasini bildiradi.

1-jadval. Ijtimoiy-gumanitar fanlar darsliklari uchun matnlar majmualari

Matnlar majmuasi	Asosiy vazifa	Topshiriq namunasi	Kuzatiladigan natija
Qiyoslashga asoslangan, ko‘p manbali	bir mavzuga oid ikki yoki uch manbani qiyoslash;	Bir voqeaning qaysi jihati har bir manbada yoritilganini aniqlang.	manbalarni ko‘rsatadi va talqinlar farqini izohlaydi;
Saralashga yo‘naltirilgan	kerakli va ikkinchi darajali axborotni ajratish;	Savolga javob beradigan ikkita dalilni tanlang. Nega tanlaganingizni izohlang.	tanlash sababini vazifa bilan bog‘laydi;
Da’vo va dalilni qiyoslashga asoslangan	fakt, xulosa, taxmin va hissiy bahoni ajratish;	Qaysi jumlada dalil, qaysi birida tekshirilishi kerak bo‘lgan da’vo keltirilgan?	dalil xulosaning qaysi qismini tasdiqlashini ko‘rsatadi;
Matn va ko‘rgazmali ma’lumotni birlashtirgan	matn, jadval, xarita yoki chizmadagi ma’lumotni qiyoslash;	Matndagi ta’rifni jadvaldagi qaysi ko‘rsatkich tasdiqlaydi?	matn va ko‘rgazmali ma’lumotni bog‘laydi;
Muammoli vaziyatga asoslangan	ma’lumot yetishmaganda zarur dalilni izlash;	Qaror qabul qilishdan oldin nimani tekshirish kerak?	qarorini asoslaydi va hali noma’lum jihatlarni aytadi;

Matnlar majmuasini loyihalashda, avvalo, fan mazmuniga mos o‘quv vazifasi belgilanadi. So‘ng javobni asoslash uchun zarur dalillar aniqlanib, matnlar ularning mazmuni, janri va taqdim etilish shakliga ko‘ra tanlanadi. Faqat xilma-xillik uchun ortiqcha material kiritish kognitiv yuklamani oshirishi mumkin [7]. Manbalar o‘rtasida tafovut mavjud bo‘lsa, o‘quvchi uning sabablarini — vaqt, nuqtayi nazar yoki ma’lumotlarning to‘liqligini — tahlil qiladi.

Mazmunning aniqligi tamoyili. Tarixiy sanalar, qonun me’yorlari, statistik ko‘rsatkichlar va iqtiboslar tekshiriladigan manbalarga tayanishi lozim. Muallif yaratgan shartli vaziyatlar “o‘quv misoli” sifatida belgilanadi. Asosiy savol: “Ushbu ma’lumotni qaysi manbadan tekshirish mumkin?”

Manbani aniq ko‘rsatish tamoyili. Matnda muallif yoki tashkilot nomi, material sarlavhasi, e’lon qilingan vaqt va janr ko‘rsatiladi. Noma’lum ma’lumotlar taxmin bilan to‘ldirilmaydi [4–6]. Asosiy savol: “Bu fikrni kim, qachon va qanday maqsadda bildirgan?”

Yosh va avvalgi bilimga moslik tamoyili. Matnlarning murakkabligi, yangi atamalar va qiyoslanadigan manbalar soni o‘quvchilarning tayyorgarligiga moslashtiriladi. Zarur hollarda qisqa izohlar beriladi [7]. Asosiy savol: “Vazifani bajarish uchun o‘quvchi nimalarni bilishi kerak?”

Dalil va talqinni ajratish tamoyili. Manbada qayd etilgan fakt, muallif fikri va taxmin bir-biridan farqlanishi kerak. Qat’iy yoki hissiy ifoda da’voning noto‘g‘riligini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi; xulosa dalillar asosida tekshiriladi [5; 6]. Asosiy savol: “Ushbu da’voni qaysi dalil bilan tekshirish mumkin?”

O‘quv faoliyati va baholash uyg‘unligi tamoyili. O‘qishdan oldingi yo‘riq vazifani aniqlashtiradi, o‘qish jarayonidagi savollar manbalar va dalillarni tahlil qilishga yo‘naltiradi, yakuniy topshiriq esa xulosani asoslashni talab qiladi. Baholash mezonlari aynan shu amallarni qamrab olishi lozim.

Uch bosqichli o‘quv faoliyati

1. Izlash va saralash. O‘quvchi vazifani o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi, sarlavha va manba ma’lumotlarini o‘rganadi hamda kerakli axborotni tanlaydi. Har bir tanlangan parchaning vazifaga aloqasini izohlaydi.

2. Manbani tekshirish va dalillarni qiyoslash. O‘quvchi da’voning manbasini aniqlaydi, ma’lumotlarning mos yoki zid jihatlarini taqqoslaydi va xulosasini kamida bitta dalil bilan asoslaydi.

3. Xulosa chiqarish va qayta ko‘rib chiqish. O‘quvchi ma’lumotlarni umumlashtiradi, tasdiqlangan va noaniq jihatlarni ajratadi. Masalan: “Men ... degan xulosaga keldim. Bunga ... manbadagi dalil asos bo‘ladi. Biroq ... haqidagi ma’lumot yetarli emas”. Bu ifoda qat’iy qolip emas, balki fikrni asoslashga yordam beruvchi tayanchdir.

Fanlar kesimida topshiriqlar namunalari

“Ona tili” fani (6-sinf). Ekologik mavzudagi ikkita shartli matn orqali sifat va ravishlarning uslubiy vazifasi o‘rganiladi.

A matn — tahliliy bayon: “Qurg‘oqchil hududda ko‘chat ekish tuproqni mustahkamlashga yordam berishi mumkin. Natijani baholash uchun nihollarning saqlanib qolishi va ekologik o‘zgarishlarni uzoq vaqt kuzatish zarur”.

B matn — shaxsiy yozuv: “Ko‘chatlar ko‘karibdi! Demak, chang muammosi butunlay yo‘qoldi. Endi tekshirishga hojat yo‘q!”

O‘quvchi A matndan natijani baholash shartini topadi, B matndagi “butunlay” so‘zining xulosaga ta’sirini tushuntiradi va ko‘chatlarning ko‘karishi chang muammosi bartaraf etilganini isbotlash uchun yetarlimi, degan savolga javob beradi. Shu orqali til birliklarining uslubiy vazifasi dalil va xulosa munosabati bilan bog‘lanadi. Har ikki matn o‘quv maqsadida tuzilgan namunalardir.

“Tarix” fani (6-sinf). Buyuk Ipak yo‘liga oid darslik bayoni, tarixiy manba parchasi va xarita qiyosiy o‘rganiladi. Manbalarning muallifi, davri, nashri va sahifasi ko‘rsatiladi. O‘quvchi savdo yo‘llari va mahsulotlarga oid ma’lumotlarni saralaydi, darslikdagi fikrni tarixiy manba bilan taqqoslaydi hamda xarita nimani tasdiqlashi yoki tasdiqlay olmasligini tushuntiradi. Haqiqiy manba tanlanmaguncha tarixiy shaxs nomidan iqtibos keltirilmaydi.

“Tarbiya” fani (6-sinf). Axborot mas’uliyatiga oid shartli vaziyat taqdim etiladi: “Ertaga barcha maktablarda darslar soat 10:00 da boshlanadi. Bu xabarni do‘stlaringizga yetkazing!” Xabarda rasmiy manba, qaror sanasi va havola mavjud emas.

O‘quvchi yetishmayotgan ma’lumotlarni aniqlaydi, xabarni tekshirish uchun tegishli rasmiy manbani tanlaydi va tasdiqlanmaguncha uni tarqatish yoki tarqatmaslik qarorini asoslaydi. Bunda axborotning tasdiqlanmagani uning yolg‘onligi isbotlanganini anglatmasligi alohida ta’kidlanadi.

Bir matnni qayta hikoya qilish o‘quvchining saralash va dalillash ko‘nikmalarini to‘liq baholash uchun yetarli emas. Shu sababli o‘quvchining boshqa manbalar bilan ishlash qobiliyatini ham tekshirish zarur. Buning uchun to‘rt mezonli baholash jadvali taklif etiladi. Har bir mezon bo‘yicha natija 0, 1 yoki 2 ball bilan baholanishi mumkin.

2-jadval. Saralab va tanqidiy o‘qib tushunishni baholash mezonlari

Mezon	0 ball	1 ball	2 ball
Maqsadga mos saralash	vazifaga tegishli axborotni ajratmaydi;	kerakli axborotning bir qismini tanlaydi, ammo sababini yetarlicha izohlamaydi;	kerakli parchalarni tanlaydi va tanlovini vazifa bilan bog‘lab izohlaydi;
Manbani tekshirish	manbani ko‘rsatmaydi;	manbani ko‘rsatadi, lekin undan olingan ma’lumotni baholamaydi;	manba ma’lumotlarini keltiradi; nimani tasdiqlashi va nimaga yetarli emasligini izohlaydi;
Da’vo va dalilni farqlash	da’voni uni tasdiqlash uchun keltirilgan dalildan ajratmaydi;	da’vo va dalilni qisman ajratadi, ammo farqini yetarlicha izohlay olmaydi;	da’vo, dalil va taxminni ajratadi hamda ajratish sababini tushuntiradi;
	matnni ko‘chiradi yo-	bitta dalil keltiradi, ammo	dalillarni bog‘laydi va

Xulosani asoslash	ki asossiz xulosa chiqaradi;	xulosaning noaniq jihatini ko‘rsatmaydi;	xulosaning tasdiqlangan hamda noaniq qismlarini ajratadi;

XULOSA

Saralab va tanqidiy o‘qib tushunish kompetentligini rivojlantirish uchun darslik matnlarini alohida axborot birliklari sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan yaxlit tizim sifatida loyihalash zarurati nazariy-metodik jihatdan asoslandi. Bunday tizim o‘qish maqsadi, matnlar majmuasi, manbalar haqidagi ma’lumotlar, dalillarni aniqlash va qiyoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlar hamda natijalarni baholash mezonlarini qamrab oladi. Ushbu unsurlarning o‘zaro muvofiqligi o‘quvchilarning axborotni shunchaki o‘zlashtirishidan uni maqsadga muvofiq tanlash, ishonchliligini tekshirish va asoslangan xulosa chiqarish darajasiga o‘tishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari matnlar majmuasini loyihalashda fan mazmuni, o‘quv vazifasi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini birgalikda hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi. Matnlarning janri va taqdim etilish shakli o‘quv maqsadiga muvofiq tanlanishi, manbalar haqidagi ma’lumotlar esa ularni tekshirish imkonini beradigan darajada aniq ko‘rsatilishi lozim. Bunda matnlar xilma-xilligining o‘zi emas, balki ularning o‘quv vazifasini bajarishga qo‘shadigan hissasi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Ortiqcha axborot va murakkab topshiriqlardan qochish, zarur hollarda izohlar berish hamda o‘quv faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirish kognitiv yuklamani maqbul darajada saqlash imkonini beradi. Saralab o‘qish va tanqidiy o‘qib tushunish o‘zaro bog‘liq, biroq mazmunan farqlanuvchi faoliyat turlari sifatida namoyon bo‘ladi. Saralab o‘qish o‘quvchiga belgilangan maqsad uchun zarur axborotni topish va ajratishga yordam bersa, tanqidiy o‘qish ushbu axborotning ishonchliligi, dalillar bilan ta’minlanganligi va chiqarilayotgan xulosa uchun yetarliligini baholash imkonini beradi. Shu sababli darslik topshiriqlarida axborotni izlash, manbalarni tekshirish, dalillarni qiyoslash va xulosani qayta ko‘rib chiqish amallari izchil uyg‘unlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Maqolada taklif etilgan matnlar majmuasining besh turi o‘zaro qat’iy chegaralangan tasnif emas, balki darslik materiallarini o‘quv maqsadiga muvofiq tanlash va birlashtirishga xizmat qiluvchi metodik asos sifatida qaraladi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning turli janrdagi matnlar, hujjatlar, xaritalar va boshqa axborot manbalari bilan ishlash ko‘nikmalarini izchil rivojlantirishga imkon beradi. Ayniqsa, bir-biridan farq qiluvchi yoki ayrim jihatlari bilan zid ma’lumotlarni qiyoslash o‘quvchining manbalar o‘rtasidagi tafovut sabablarini aniqlashi, dalil va talqinni farqlashi hamda noaniqlik mavjud bo‘lgan holatlarda ehtiyotkor xulosa chiqarishiga yordam beradi.

6-sinfning “Ona tili”, “Tarix” va “Tarbiya” fanlari uchun ishlab chiqilgan namunalar taklif etilgan yondashuvni turli o‘quv vaziyatlarida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatadi. “Ona tili” fanida til birliklarining uslubiy vazifasini dalil va xulosa munosabati bilan bog‘lash, “Tarix” fanida tarixiy manbalar va xaritalardagi

axborotni qiyoslash, “Tarbiya” fanida esa axborotning ishonchliligini tekshirish va uni tarqatish mas’uliyatini anglash uchun sharoit yaratiladi. Bu misollar saralab va tanqidiy o‘qish amallarini alohida mashq sifatida emas, balki muayyan fan mazmuni va hayotiy vazifalar bilan uzviy bog‘liq holda shakllantirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, darslik matnlari tizimini maqsadli loyihalash o‘quvchilarda axborot bilan ongli ishlash, mustaqil fikrlash, dalillarni tahlil qilish va asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim metodik yo‘nalishidir. Biroq maqolada keltirilgan yechimlar nazariy-metodik takliflar va o‘quv topshiriqlari namunalari bilan cheklanadi. Ularning amaliy samaradorligini aniqlash uchun umumta’lim maktablarida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, o‘quvchilarning dastlabki va yakuniy natijalarini qiyoslash hamda o‘qituvchilarning fikr-mulohazalarini o‘rganish zarur. Kelgusidagi tadqiqotlarda matnlar majmuasini loyihalash mezonlarini takomillashtirish, baholash vositalarining ishonchliligini tekshirish va mazkur yondashuvni boshqa sinflar hamda fanlar kesimida sinovdan o‘tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. – DOI: 10.1787/b25efab8-en. – URL: https://doi.org/10.1787/b25efab8-en.

2. Abdiraimov Sh.S. (Shohrux Abdurahim). Ona tili ta’limida o‘qib tushunish malakasini baholash: monografiya. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 128 b.

3. Rouet J.-F., Britt M.A. Relevance processes in multiple document comprehension // Text Relevance and Learning from Text / Eds. M.T. McCrudden, J.P. Magliano, G. Schraw. – Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2011. – P. 19–52.

4. Rouet J.-F., Britt M.A. Multimedia Learning from Multiple Documents // The Cambridge Handbook of Multimedia Learning / Ed. R.E. Mayer. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – P. 813–841. – DOI: 10.1017/CBO9781139547369.039.

5. Rouet J.-F., Potocki A. From reading comprehension to document literacy: Learning to search for, evaluate and integrate information across texts // Journal for the Study of Education and Development. – 2018. – Vol. 41, No. 3. – P. 415–446. – DOI: 10.1080/02103702.2018.1480313.

6. McGrew S., Breakstone J., Ortega T., Smith M., Wineburg S. Can Students Evaluate Online Sources? Learning From Assessments of Civic Online Reasoning // Theory & Research in Social Education. – 2018. – Vol. 46, No. 2. – P. 165–193. – DOI: 10.1080/00933104.2017.1416320.

7. Sweller J. Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning // Cognitive Science. – 1988. – Vol. 12, No. 2. – P. 257–285. – DOI: 10.1207/s15516709cog1202_4.